

AFFIRMATİVLİK ANLAYIŞININ KOQNİTİV TƏHLİLİ

Xülasə

İnkarlılıqdan fərqli olaraq affirmativliyin tədqiqi dilçilikdə heç vaxt koqnitiv səviyyədə araşdırılmayıb. Affirmativlik ilkin olaraq semantik kateqoriyadır. Affirmativlik semantik xüsusiyyətlər daşıyan qarışıq, mücərrəd dil fenomenidir və əhəmiyyətli, fundamental hələ də üzərində az işlənmiş dilçilik mövzularından biridir. Affirmativlik düşüncə kateqoriyalrındandır, fəlsəfə elminin sahəsi kimi məntiqin obyektlərindən biridir. Son zamanlarda müxtəlif dillərdə affirmativlik kateqoriyasının sintaktik, qrammatik və leksik xüsusiyyətlərdən bəhs edən tədqiqatlar peyda olur. Affirmativliyi təyin etmək çətindir, çünki çoxmənalı və geniş dilçilik fenomenidir. Affirmativlik dərəcəvi kateqoriyadır. Affirmativlik kateqoriyası affirmativ cümlələrin bütün mənalarnı əhatə edir. Bu da onu həddindən artıq geniş və ümumi kateqoriya edir. Ancaq buna baxmayaraq o sabit metalinqvistik kateqoriyadır. Affirmativlik yalnızca xalis linvistik struktur deyil, həmçinin kommunikativ kontekslərə aiddir. Affirmativlik multi-struktural kateqoriyadır və onun individual realize olunması hiyerarxik qatları tərtib edir. Affirmativliyin başqa bir xüsusiyyəti onun dinamikliyidir.

Key words: *Koqnitivlik, affirmativlik, inkarlıq, kateqoriya, fəlsəfə*

Cognitive analysis of affirmation

Resume

Unlike negation affirmation has never been researched in cognitive level in linguistics. The term affirmation is a part of the philosophical heritage of linguistics. It is a semantic category primarily. It has semantical features which is complicated, abstract and one of the fundamental linguistics phenomenon. Affirmation is one of the cognitive categories and belongs to philosophy. It is one of the objects of logics. Recently in different languages there appears researches contains grammatical, syntactical and lexical features dealing with affirmation. It is difficult to define affirmation because it is polysemous and extensive linguistic phenomenon. It is also gradial category. It contains all the affirmative sentences. That is why it makes affirmation so broad and general category. But it also constant metalinguistic category. Generally the affirmative sentences are the main prototype of affirmation, and another feature of affirmation is its dynamicity.

Key words: *affirmation, cognitive, category, negation, philosophy*

Giriş

Koqnitiv prinsiplərə görə dil-ünsiyyət-idrak sadəcə olaraq ətraf dünyanın əks etdirilməsi deyil, həmçinin dünyanı formalaşdırmaq vasitəsidir. Əsas koqnitiv prinsip odur ki, dil məna haqqındadır, dildə olan hər bir şey mənanı çatdırmağa çalışır, mənanı çatdırmaq üçün icad edilən bütün linqvistik vasitələr üçün Koqnitiv dilçilik istifadə əsaslı yanaşmadır, Koqnitiv dilçilik original danışq dilinin istifadəsinin əhəmiyyətini vurğulayır, real həyat dilinin dərinliklərinə baxır, təkcə dilin istifadəsinin koqnitiv əsaslarının daxili quruluşunu əldə etmək deyil, həmçinin dil quruluşunun daxili anlayışlarını da əldə etməyi gözləyir. Koqnitiv dilçiliyin ən ümdə vəzifəsi beynimizdə baş verən dil prosesi və yaddaşda toplanan bilgiler olduğu görünür. Ünsiyyət zamanı mənanı çatdırmaq məqsədi daşıyır.

Müasir dilçilik funksional-semantik xüsusiyyətlər kateqoriyalarını nəzərə almaq meylilə təsvir edilir. Bunların arasında affirmativlik kateqoriyası xüsusi yer tutur, geniş şəkildə funksional dil üslublarında təmsil olunur, çünki onlar ünsiyyətdə mühüm rol oynayır, danışanın daxili vəziyyətinin ifadəsində mühüm rol oynayır. Buna alternativ olaraq affirmativlik kateqoriyası paralingvistik səviyyədə ifadə oluna bilər, hər hansı təsdiq və ya rəzilə bildirməyə yönəlibsə, yəni çox vaxt bədən jestləri və ya linqvistik olmayan səslərlə ifadə olunur, məsələn başı yelləməklə. Affirmativlik tamamlıq, mövcudluq, varlıq, yaxınlıq şəkillərini beynimizdə canlandırmaqla əlaqəlidir. İnkarlıq isə ölüm, boşluq, yoxluq, uzaq məsafə şəkilləri düzəninə əsaslanır. Affirmativlik ilkin olaraq semantik kateqoriyadır, onun formal şəkildə işarələnməsinin əhəmiyyəti ikinci sıradadır, çünki tamamilə sabit deyildir və bəzən açıqdan-açığa təsdiq göstəricisi iştirak etmir. Nəticədə affirmativlik funksional və onomosioloji bir sinifə aiddir, və onun homegenliyi ilkin olaraq konseptual planda görülür. Affirmativlik dilçiliyin hərtərəfli araşdırma tələb edən əhəmiyyətli sahəsidir və koqnitiv şəkildə heç vaxt izah edilməyib.

Afirmativlik (affirmation) termini dilçiliyin fəlsəfi mirasının bir hissəsidir. Afirmativlik dilçilikdə təsdiqlilik olaraq inkarın əksidir. Aristotelin məntiq nəzəriyyəsində iki növdə məntiqi keyfiyyətlər var ; affirmation – təsdiq (kataphasis) və denial – inkar – denial (apophasis).

Əksər fəlsəfi məntiqi düşüncədə cümlələrin müxtəlif məntiqi xüsusiyyətləri fikirdə nə tutulduğundan asılıdır deyilir. O zaman fikri ifadə etməyin neçə fərqli xüsusiyyəti var ?

Aristotel deyirdi ki, bunun iki yolu var bir şeyin varlığını təsdiq, yaxud inkar edirsən. Afirmativlik termini çoxmənalı sözdür və mənalara qarışdırıla bilər. İnkarlılıqdan fərqli olaraq afirmativliyin tədqiqi dilçilikdə heç vaxt lazımı səviyyədə araşdırılmayıb. İnkar cümlələrin sintaksis göstəriciləri təsdiq ekvivalentinə nisbətən daha çoxdur. Cümlə daxilində inkarlığa həsr olunmuş bir hissə olur (Christensen 2005,25). Afirmativliyin özünün də strong (güclü), weak (zəif) dərəcə kateqoriyasına bölünür. Məsələn, güclü afirmativlik- I do respect each and very opponent. Zəif afirmativlikdə olanda isə, I respect opponent şəklində olur.

Afirmativlik ilkin olaraq semantik kateqoriyadır. Ümumiyyətlə təsdiqlənmənin əhatəsi təsdiqdə olan sözün özü ilə başlayır, təsdiq və inkar cümlələri, inkar cümlələrdə antonimlər cümlüyü vasitəsilə əks fikirlər ifadə edilir. Odd/even, married \ unmarried kimi.

Afirmativ terminləri, məsələn, remember, present, arrive fərqləndirmək o zaman asan olur ki, onların inkarda olan ekvivalenti olsun; forget, absent, leave. Bu cür əksmənalılıq koqnitiv prosesin nəticəsidir. Adətən antonim cümlələr göstəriləndə təsdiqdə olan termin əvvəl gəlir. Bəzən afirmativlik suffiksler – ful, vasitəsilə işarə edilir. Bu şəkildələrin özünün də inkar variantları var hopeful – hopeless (ümidli- ümitsiz).

Afirmativ göstərici kimi, -able, - worthy affikslerini göstərmək olar. Analyzable, trustworthy.

Mürəkkəb cümlələrdə işlənən bağlayıcılar da dildə afirmativlik ifadə edə bilər. Modal fellər, məs: probably, possibly, necessarily, indeed, actually-aşkar leksik elementlər daşıyır afirmativliyin ifadə vasitəsi ola bilər.

Araşdırma apararkən müxtəlif suallar ortaya çıxır; Afirmativlik dilçilik yoxsa qrammatik kateqoriyadıdır? Əgər dilçilik kateqoriyasıdırsa xüsusi dil forması varmı, əgər forması varsa mənası varmı?

Müasir dilçilik funksional-semantik xüsusiyyətlər kateqoriyalarını nəzərə almaq meylilə təsvir edilir. Bunların arasında afirmativlik kateqoriyası xüsusi yer tutur. Afirmativlik idrak kateqoriyalarından biridir, fəlsəfə elminin sahəsi kimi məntiqin obyektlərindən sayılır. Son zamanlarda müxtəlif dillərdə afirmativlik kateqoriyasının sintaktik, qrammatik və leksik xüsusiyyətlərdən bəhs edən tədqiqatlar peyda olur. Afirmativlik geniş şəkildə funksional dil üslublarında təmsil olunur, çünki onlar ünsiyyətdə mühüm rol oynayır, danışanın daxili vəziyyətinin ifadəsində mühüm rol oynayır.

Afirmativliyi təyin etmək çətin, çünki çoxmənalı və geniş dilçilik fenomenidir. Dilə struktural yanaşma 20-ci əsrin əvvəllərində başlamışdır, sistematikliyin dildə bütün formalarının təsviri ilə səciyyələnməmişdir, ancaq generativ qrammatikanın təqdim edilməsi 50-ci illərdə dilçiliyi istiqamətləndirmişdir və qrammatikanın reallığı psixologiyasına və koqnitiv intibaha yol açmışdır. Burada afirmativliyin ifadə edilməsində semantikanın rolunu araşdırmağa ilk cəhdlər edilir və bu çətin, problemli fenomen funksional-koqnitiv nöqtəyi cəhətdən araşdırmağa yönəlib.

Afirmativlik dərəcəvi kateqoriyadır, buna baxmayaraq zəif və güclü afirmativlik arasında əsaslı bir ayırım vardır, bu da analizin məqsədi üçün faydalıdır. Zəif afirmativlik üstü qapalı (implicit), gözə çarpmayan, aşkar olmayan, tamamlanmayan kateqoriyadır. Zəif afirmativlik məlumatdan, xəbərdən kənarda qalır. Güclü afirmativlik isə bunun əksinə aşkar məlumata fokuslanıb. Güclü afirmativliyə tez- tez “empatik təsdiq”, “empatik quruluş” deyə istinad edirlər. (Langacker-2007-173) 2 istiqamətdə təsvir edir, müvafiq olaraq zəif və güclü afirmativlik “səhnədə”, “səhnə arxası” adlandırır. Afirmativliyin başqa bir xüsusiyyəti onun dinamikliyidir. Çünki o davam edən prosesdir, zaman ərzində baş verir. Afirmativlik bütün konseptual kateqoriyaları əks etdirir, ancaq xüsusilə də onun dinamikliyi neqativliyin ifadəsindəki dəyişikliklərə əks reaksiya etdiyi görünür.

Afirmativliyin həyata keçməsinin formallığı əsaslı konseptual çeşidlər aid olan semantik funksiyalara əsaslanır. Bunlara tamamlılığın, mövcudluğun, oxşarlığın, məzmunun konseptləşməsi daxildir. Nəinki konkret və fiziki varlıqlar ilə çoxmənalılıq sisteminin mücərrəd xüsusiyyətləri və praqmatik uyumu ilə əlaqəli ediləcək çox şeyi var afirmativliyin. Sintaktik perspektivdən baxsaq afirmativlik mental strukturlar arasındakı əlaqə kimi qəbul edilə bilər, və yada düşüncə nəzəriyyəsinin bir növü kimi sayıla bilər. Bu praqmatik metafunksiya afirmativliyi konsept cəhətdən mürəkkəb və çoxmənalıdır.

Güman olunur ki, əşyaların insan təcrübəsi afirmativliyin qrammatik kateqoriyaların gücləndirən metaforaları domeyn mənbə ilə təmin edir.

Afirmativlik kateqoriyası afirmativ cümlələrin bütün mənalalarını əhatə edir. Bu da onu həddindən artıq geniş və ümumi kateqoriya edir. Ancaq buna baxmayaraq o sabit metalinqvistik kateqoriyadır bizim dünya haqqında anlayışımızın koqnitiv kapasitesi ilə çərçivələnən semantik quruluşu vardır.

Afirmativliyə təkcə pozitiv bir fikir daxil deyil, həmçinin inkarlaşmış epistmik, yəni idrakla əlaqəli olan modallıq daxildir. Hər ikisi afirmativliyin alt kateqoriyaları kimi çıxış edir. Nəticədə formal olaraq afirmativlik dil strukturu səviyyəsində asanlıqla hiss oluna bilən çoxmənalılıq fenomenin tətikləyir.

Bu nəticəyə gəlmək olar ki, təsdiqdə olan nəqli cümlələr afirmativlik kateqoriyasının özəyi olaraq prototip kimi başa düşülür. Afirmativlik bir şeyin doğru və ya düzgün olduğunu əminliklə vurğulamaqdır.

Lakin buna baxmayaraq çoxsaylı araşdırmalar göstərir ki, bu kifayət qədər çoxmənalıdır, yəni durum şübhəli ola bilər. Çox vaxt müsbət münasibətlə əlaqəli olur, yəni müsbət düşüncə və fikirlərlə bəli-cavablı fikirlərlə əlaqəli olur. İnkar cümlələrdə vahid sintaktik formalar olur nisbətən daha sabit və homogendir, linqvistik keçərliliyi vardır, ancaq afirmativlər hələ də sual olunur, fikir ifadə etmənin digər kateqoriyaları ilə qarışdırılır. Afirmativlik ilkin olaraq semantik kateqoriyadır, onun formal şəkildə işarələnməsinin əhəmiyyəti ikinci sıradadır, çünki tamamilə sabit deyildir və bəzən açıqdan-açığa iştirak etmir. Nəticədə afirmativlik funksional və onomosioloji bir sinifə aiddir, və onun homegenliyi ilkin olaraq konseptual planda görünür. Afirmativlik vasitəsilə biz hər hansı söylənmiş fikrin dəyişikliyi danışanın cümlənin məğzini nəzərə almaqla müsbət münasibətini xüsusişdirməsini nəzərdə tuturuq. Afirmativlik vəziyyətində danışanlar söylədikləri fikirlərin müsbət olduğunu fikrin semantik quruluşunda əmələ gələn əlavə nəticə kimi vurğulayırlar. Bu növ afirmativlik anlamı inkarlaşmağa ziddiyyətəlmədə yaxud nəzəri inkar kontekstlərində daha çox tətiklənir.

Aşağıda verilmiş cümlə bu verdiyimiz izaha yaxşı nümunə ola bilər. Bu danışqdan götürülən cümlə nümunəsi bir tenis oyunçusu tərəfindən deyilib və o rəqiblərinə hörmət etdiyi faktını vurğulamaq istəyir. Bu fikir zəif afirmativlik vasitəsilə belə ifadə edilir.

I respect opponents

Güclü afirmativlik isə bəzi qrammatik kateqoriyaların vasitəsilə düzəli köməkçi fellər, bağlayıcılar və s.

I do respect **each and every** opponent.

Afirmativ\neqativ ikiye bölünmə prosesi insan dilinin yayılması xüsusiyyətidir. Konkest asılılığının nəticələrindən və afirmativliyin semantik xüsusiyyətinin nəticələrindən bir faktı da odur ki, tam yox dərəcəli bir kateqoriyadır. Afirmativliyin ən zəif formalarının yalnız proto- grammar (ön baş) vasitələrlə signalı verilir. Givon (2001-34). Məsələn, intonasiya qaydaları, yerləşmə qaydaları, ardıcılıq və kəmiyyət qaydaları. Güclü və empakit afirmativlik sintaktik cəhətdən dərk edilir, bu felləri iki mislinə çıxarmaq, təkrarlamaq vasitəsilə baş verir.(Martins 2006, 245), köməkçi fellərin tam formaları ilə (Grygiel 2010) göstərməklə olur.

Luis **did** go to Rome. 2. John did not buy the car , **did he** ? Yes he certainly **did**.

Afirmativlik bir çox leksik itemlər, ədatlar, saylar, təyinedicilər vasitəsilə gücləndirilə bilər. Afirmativlik yalnız özlüyündə dərəcələnmir həm də fərqli vasitələrlə təmsil olunur, həmçinin onun tətbiq olunma domeyni sağlam fərqliliklərlə, mümkün təyinedicilərlə göstərilir. Afirmativliyin cümlə daxili əhatəliliyi kifayət qədər genişdir, inkarlığın əhatə dairəsindən də genişdir. Partee iddia edir ki, inkarlıq adətən mövzunun sərhəddində baş verir, bütün diqqəti öz əhatə dairəsində saxlayır, mövzunu isə öz əhatə dairəsindən kənarda saxlayır. Afirmativliyin əhatə dairəsi afirmativ olan sözün özü ilə başlayır, afirmativ\neqativ cümlələr cütünü halında ziddiyyət təşkil edən qarşılıqlar, antonym cütlüklər vasitəsilə ifadə edilir. Məsələn odd\even, married\unmarried. remember, present, arrive, onların inkar qarşılıqları isə forget, absent, leave dir.

Belə görünür ki, bu cür qarşılıqlar koqnitiv proseslərin nəticəsidir, Bu şəkildə olan afirmativlərin heç bir işarəsi yoxdur. Yalnız paradigmatik əalqə vasitəsilə işarələnir. Qeyd edilməlidir ki antonim cütlüklərlə əlaqələndirilsə müsbət termin birinci gəlməyə meyl edir, all or none, many and few, tall and short, good and bad. (Miestamo 2009,34)

Afirmativlik multi-struktural kateqoriyadır və onun individual realize olunması hiyerarxik qatları tərtib edir.

Greenberg, Miestamo kimi nəzəriyyəçilər daha çox universal\tipoloji yanaşma ehtiva edən əsərlər yazmışlar və qeyd edirlər ki pozitiv deyimlər müsbət fikirlər dünya dillərinin əksəriyyətində qaydalı aşkar kateqoriyalarla əlaqəli deyil, lakin inkar deyimlər çox vaxt bəzi aşkar elementlərin əlavəsini nəzərdə tutur, bu da o faktı sübut edir ki belə ifadələr işarələnib. Afirmativlik müxtəlif səviyyələrdə inkarlıq vasitələrlə ifadə oluna bilər.

References

1. Boye, K. 2012. *Epistemic Meaning: A Crosslinguistic and Functional-Cognitive Study*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter
2. Casasanto, D. 2008. "Similarity and proximity: When does close in space mean close in mind?". *Memory and Cognition* 36 (6), 1047-1056.
3. Horn, L.R. 2001. "Multiple negation in English and other languages". In L.R. Horn (ed.) *The Expression of Negation*, 111-148. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

4. Hurford, J.R. 2012. *The Origins of Grammar: Languages in the Light of Evolution*. Oxford: Oxford University Press
5. JoshiRomoli, J. (2013). A scalar implicature-based approach to neg-raising *Linguistics and Philosophy*, Vol. 36: 291-353.
6. S. (2012). Affixal negation – Direct, Indirect and their Subtypes. *Syntaxe et Sémantique*, 13, 49-63.
7. Moeschler, J. (2010). Negation, scope, and the description/metalinguistic distinction, *Generative Grammar at Geneva*, 6, 29-48.
8. Sherman, D.K., Cohen, G.L., Nelson, L.D., Nussbaum, A.D., Bunyan, D.P., & Garcia, J. (2009). Affirmed yet unaware: exploring the role of awareness in the process of self-affirmation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97, 745-764
9. Schmeichel, B. J., & Vohs, K. D. (2009). Self-affirmation and self-control: Affirming core values counteracts ego depletion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 770-782.